

й виходили з нашої хати. З попереднього досвіду я вже добре знала, що це має означати. І, коли чоловік вертався до покою з безжурним обличчям і так переконуюче запевнював мене в добрих лікарських прогнозах, я мала міцні підстави сама собі поставити певну і безпомилкову прогнозу. Одначе, перебувши так довго під сталою небезпекою смерті, саме тепер у мене більш, як коли, не було бажання покидати цей світ. Війна та революція вибили мене з байдужої колії попереднього бездільного існування, нагода схотіла, щоб моє індивідуальне життя нараз стало мені вельми цінним, все старе, яким я так нудилась, зникло, мов тяжка змора, і я опинилась в цікавій течії життєвого моря, поміж новими ідеями та новими інтересами. Тому нині я не легковажила „добрими висновками“ лікарських оглядин, посвідченнями Рентгена за заспокоюючими запевненнями мого чоловіка. І не тільки не здивувалась, а зраділа, коли в нашій скромній хатині з'явилися курортні мапи, проспекти санаторій, путеводники та пляни. Що-правда ці друки навівали на мене сум попередніх згадок: я бо бачила раніш стільки курортів як комісіонер медикальної фірми, а от же — ніякий з них не справдив покладаних на нього сподіванок. Та ж я тоді не йняла ніякої віри ні їхньому сцілющому повітрю, ні їхнім лічливим водам, ні їхнім доцільним режімам. За те ж тепер я пристану на все без суперечок і вагань! Тільки бажала я одного, щоб курорт був якнайменш популярний, без голосної слави, бо я не хотіла бачити фешенебельної публіки, між якою можна було б здібати давніх знайомих, котрі б нагадали мені минуле. Чоловік радо пристав на мої бажання і вони не тільки відповідали станові його каси, але ж він мав ще й свою спасенну думку, про котру я довідалась аж далеко потім, коли вже для мене проминула небезпека: він вирішив гоїти мене не тільки гірським повітрям та дістами, але теж і ліком, про котрий раніш я ніколи й не чула — працею...

І от, одного весняного дня ми опинились в маленькому місточку на гірським плято, де кожний найменший деталь був лише гармонійною рисою в артистичному загальному малюнку природи. Повітря — прозоре й блакитне — таке чисте, що хоч не вмивайся тижнями, було напоєне лічивою силою. Прохідки в укритих запашиим, віковичним бором скелях, в щілинах яких біло-рожевими килимками розкидано купи європейських диких орхідей, — викликали апетит, як у передісторичної людини. Глухий відгомін великоміської цивілізації потопав цілковито в творчому селянському характері місцевого люду. Крім невеликого, неотесаного каменя, що з ініціативи старого полісмена бовванів серед мальовничої площі й мав представляти собою пам'ятник поляглим в недавніх боях, ніщо не нагадувало про минулу війну. Примітивний готельчик для купки курсантів та маленька, чиста, мов іграшка, вілля, устаткована наївними меблями старо-народнього стилю, — були напів-порожні. Ні оркестр, ні нудних розваг, ні претенсійних туалет не було в цій „Дже-

рельній Долині". Невибagliві гості, зі всього задоволені, як і ми, — зі смерком йшли в ліжку, а вже вдосвіта були на ногах. Взагалі: не було це подібне до ніякого курорту, на яких колись доводилось мені мучитись.

Та й у курортній віллі ми пробули дуже недовго. Швидко трапилась щаслива нагода винайняти окрему старовинну хатинку посеред величезного саду, що звисав над журливий потік, котрий бурмотів глибоко під нашою оселею в мальовничих кручах. Пів-садиби охоплював той потік, з другого ж боку, на пригорку елеґійно гомоніли старезні туї цвинтаря. Й лише з одного кутка часами доносилося лагідне, дитяче мекання кумедних цапеняток та бадьорий, незмінно оптимістичний покрик голосистого півня. Ці істоти належали нашим єдиним сусідам: бабусі й діду-севі, немов би вийнятим з дитячої казки.

Незабаром і на нашій обійсті появились звірята. Був це при-блудний веселий котик з хвостиком, мов ялинка, незмінно постав-леним вгору; кирпатий пес, що рідко гавкав, але невтомно хро-пів на всю оселю; згідні на все кремові качечки й білі, як літа-ючі хризантеми, кучеряві голуби. Спочатку я опікувалась лише котиком. Потім непомітно під мій догляд перейшли буркотливі голуби, далі — качечки й пес, ще далі — квітки, потім — частин-но город, потім — порядок в хаті, нарешті — кухня з незнани-ми раніш її секретами. А поза всім іншим в часи дозвілля почав принаджувати мене й мій писальний столик, власноручно зроблений чоловіком... „так, на всякий випадок“...

Втікав день по дню, місяць за місяцем.

І не чулися ми, як минуло два повних роки. Вже давно про мої температури та кольки в боці не було й згадки. Але ж, що більше наливалось крові в мої жили, то менше лишалося змісту в наших кешенях. Еміґраційне життя не мало виглядів швидкого закінчення. З колишнім світом не було жадного звяз-ку. Знайомі та приятелі розгубились десь за потоком та цвин-тарем, а в наш тихій „хутір під чужими зорями“ почали загля-дати сіренькі злидні. Чоловік все довше сидів за писанням ли-стів, витяг пожовклі мапи держави, в якій ми закотвили, й — зрештою — мусів із сумом в серці відмовитись від радощів Ро-бінзонівського існування, щоб шукати заробітку десь у велико-му місті. Я лишилась на господарстві сама.

В хвилини туги чи тривоги я брала улюблену книгу Святого Отця, шукаючи в ній утіхи та науки, як зносити прикрости життя. І якось впало мені на думку, що може й комусь іншому, хто перебуває в подібному стані, могла б та книга мудра стати розрадою. Але ж в нашій мові майже нема таких книжок: отже, слід би її перекласти. І я сіла за працю.

Праця показалаь важкою й складною. За останні бурхливі роки я рідко мала нагоду здибуватись з латиною, старий томик був закапаний воском зі свічки якогось побожного читача, що переді мною шукав у ньому втіхи, на філософічну витончену мову мистця — автора нелегко було знайти відповідні україн-

ські слова й звороти, особливо ж мені, котра не присвячувала раніш цьому своєї уваги. Але я не капітулювала. Ніч-що-ніч сиділа я за писанням і, коли була вже зроблена більша половина праці, я з великою прикрістю зауважила, що в книжці, колись купленій як рідкість у антикваря, бракує однієї сторінки¹⁾.

Що ж робити?... Жаль кинути, коли вже стільки зроблено. Але ж знайти, бодай і у великому місті в теперішній добі побожну латинську книжку з XV-го століття, — річ нелегка. До того ж я не мала найменшої можливості в ближчому часі покинути хоча і на один день своє господарство, котре потребувало мого „хозяйського ока“, що „скотинку тучить“ кожної хвилини.

З сумними думками, що навряд чи колись потім доведеться мені вернутись знову до цієї розпочатої праці, яку безперечно відсунуть у безвість буденні турботи, — я стояла біля вікна, в якому, неначе в рямцях, відтулювався далекий краєвид з білими шляхами, оздобленими золотою крайкою почервонілих на осінь дерев, на жовті хмари, підрумянені зі споду западаючим сонцем, на потік, повно налитий темною, як добре мокко, прудкою водою. Під вікном сокорила задоволена з ситого хробака курка, їй потихеньку потакували качечки, підводючи на мене свої очі-намистинки, а здалеку м'яко котився басовий храп нашого ветхого бульдога. В хатинці була повна тиша, бо я стояла нерухомо, а котик мирно спав на канапці.

Зненацька я вчула, як на моє плече обережно лягла чиясь рука. Я обернулася — і закамяніла: переді мною стояв мій покійний дядько Євген.

Що таке?... Звідки і як?... Дядько ж помер саме перед моїм виїздом за кордон!

Безмежно здивована я мов пірнула в солодке почуття великої радості. Нікого з цілої своєї рідні я не любила так щиро, як небіжчика. Він був пан-отцем, жив самотно, занурений в свої книги, любив мене й в тяжкі хвилини, яких не бракувало мені в тодішньому житті, раз-у-раз і незмінно бував мені моральною міцною підтримкою. Тобто, це була справді чи не найближча мені людина, духовий зв'язок з якою в мене ніколи не переривався. Навіть от і тепер, навіть і його смерть все ж таки не розлучила нас остаточно!...

Я повернулася від вікна до любого гостя, а він трохи присунувся до писального столу. Поклав руку на купу списаних мною листочків і з лагідним докором похитав своєю сивою головою. Здавалося, ніби він говорить: — „Недобре міркуєш. Не кидай початої праці!“ Неначе й справді він так сказав, хоч і здалось мені, що губи його не поворухнулись і взагалі не промовив він ніякого слова. А поки я видобула з себе мову, в хатині вже

¹⁾ Книжка, про яку говорить авторка, це „Наслідкування Христа“ Томи Кемпійського, яка появилася в її перекладі на укр. мову в видавництві ОО. Василян в Жовкві 1923 р. Крім того на укр. мову переложив той твір теж єп. Боцян, виданий в Льскет. Бібліотеці о. Ректором н. Сліпим пораз другий 1930 р. і рецензований в „Дзвонах“ ч. 2. 1931.

не було нікого: привид зник, немов утопився в стіні, але ж на один мент я ще бачила його білу руку, котрою він ніби вказував на друге вікно покою.

Мені нагло стало дуже легко на душі. Я підійшла до вікна, куди показав дядько пальцем, — й мій погляд впав на червоні бані стародавнього францішканського кляштору, які горіли під сонцем.

Та ж, справді!... Маю ось, при руці кляштор, де повинна ж бути бібліотека, а в ній напевне є ця книга!

Думка була така гостра, що я вже накинула хустку — негайно йти туди, та згадала, що по заході сонця ченці не приймуть світських людей, — і я відсунула свою візиту францішканам на завтрашній день.

Було вже перед полуднем, коли я дзвонила під кляшторною брамою. Луна відбила тремтячий дзвінок. Ще й ще. Але ніхто не відгукнувся. Можна було подумати, що старі, вогкі будови покинені, що в них нема живої душі, але вухо вловляло далекі звуки органів чи фісгармонії. Нарешті дубові, куті залізом двері важко відтулилися. На одну мить переді мною мигнула червоновида молода постать ченця в брунатній рясі, підперезаній білим мотузом, — і враз щезла. Я бачила тільки, як він прожогом метнувся до внутрішніх дверей, а його деревляні „трепки“ голосно й швидко задріботіли, як кастанєти в хабанері, по кам'яних підлогах довгого коритаря.

Я оглянула вестибуль. Кілька дверей без клямок; стіни, помальовані маловартісними працями, на яких вже позлуплювалась барва й виступили сиві плями цвіллі, чиста, але місцями мало не наскрізь прочовгана підлога. Вікном видко квадранс: оточений чотирьохкутником портиків невеликий двір з садочком, повним темних бексусів, „Божого дерева“ та великих плющів. Тихо, як у вусі. Тільки з-за тих дверей, за якими зник моторний брат, чути легке шкварчання, як у кухні необачної господині, котрій тікає з горщика. Я щераз обійшла великий pokій, знову переглянула всі образи, — але про мене ніхто не згадував. Зрештою, знову побачила червоного ченчика, що біг портиком в напрямі до мене. В одній його руці був грубий кухонний рушник, а в другій — велика деревляна копистка.

— Поздоров, Боже!... Вибачте, панночко, — простодушно усміхався чернець.

(Тут кожній жінці, хоча б їй на вигляд було й поверх п'ятидесятьох літ, скажуть — „панна“, як що вона прийде кудись перед дванадцятьою годиною дня. Бо ж „пані“ в цей час не можуть покинути плити й тому бувають вдома).

— Поздоров, Боже!... Так, вибачте ласкаво, — говорив тим часом чернець. — У нас мало братів, ото ж я — й за органіста, й за кухаря, й за дверника в-одночас. Відсکочив був на хвильку до органів, щоб приправитись до вечірні аж чую: дзвінок! Я — сюди, а вже шкварчить у пекарні!... Чиста спокуса!... Чого зволите бажати?

— Потребувала б поговорити з патером бібліотекарем.

— У нас нема бібліотекаря. Це — патер гвардіян порядкує книгами. Я зараз покличу! — І він знову бігцем подався по сходах, цокаючи своїми деревляними сандалами.

За хвилику він вже летів назад. Не спиняючись, кинув мені: — Он вже йде! — й помчав до пекарні.

Незабаром почувлося тупотіння інших „трепок“. Але цей чернець йшов помалу: видимо, був старий і недужий. Спочатку мені видалось, що він спірається на патерицю, але ж, коли він наблизився, я побачила свою помилку: патер — гвардіян мав у руках довжелезну люльку. Крім того, кидались у вічі його товстелезні панчохи чистої кармазинової барви.

Мені стало весело, бо ж таких ченців я ще не бачила ніколи.

— Так, для перекладу, кажете? — перепитував патер, коли я вияснила йому мету своїх відвідин. — А хто ж це перекладає? — Та ж таки я, достойний отче!

Патер ще уважніше подивився на мене поверх своїх окулярів, хитнув головою й посмоктав люлечки.

— Хм... — промимрив він по довгій павзі, — Панночко!... Та це ж — щонайменше — єпископська праця!...

Видимо, гвардіян не міг поняти мені віри. Я поспішила запевнити, що книжку поверну негайно, а коли б у них не було звичаєм позичати книги на руки, то я можу перекласти й тут, бо ж мені бракує лише одного листочка.

— Але: що — книжка?!... Видима річ, на віщо ж її нищити?! Тільки ж, панночко... вона ж бо... книжка латинська!

— Та саме ж латинської мені й треба!

Патер мовчки потяг кілька разів з люлечки, поглядаючи на мене: чи не глузую часом я з нього? А мене вже смішила ця сцена і я прикушувала губу, щоб не пирснути, й тим щоб не зіпсувати справи, що могла так легко розв'язатись. Нарешті патер промовив:

— Так-так!... Он як!... Чи ж таки вчите?... Латина-бо, а якже! — й він урочисто підніс вгору цибуха.

А все ж таки ми домовились. Патер незабаром повернув з книжкою в руках. Потримав хвилинку старий томик в шкіряній оправі, розгорнув і почав нишком переглядати, а потім подав мені розгорнену книжку:

— А-ну, прочитайте!

Я прочитала речення, друге, третє. Патер задоволено хитав головою, видимо похваляючи мою вимову. Бачучи ж, що він робить зі мною іспит, я переклала одну по одній кілька фраз, а потім сказала: — *Ovidius dixit: „Ignoti nulla cupido“.*

— (Овідій сказав: — „Невідомого не бажать“).

Старий чернець аж засяяв:

— Це — так штука! — відказав і він мені з-латинська. — Візьміть книжку й перекладайте собі з Богом. А звідки ж ви тут узялися? Де ви вчилися? — засипав він мене питаннями.

Певне того дня брати їли перестоялий обід. Але ж від тоді патер Маріян став моїм щирим приятелем.

В кляшторі була добра бібліотека. Не було в ній, що-правда, нових видань, за те ж можна було знайти справжні рідкості. Мене — жінку звичайно в саме помешкання книгозбірні не пускали, але ж патер Маріян та брат Гілярій, котрий був не тільки органістом, кухарем та придверником, але й садівником, — цілими паками носили мені до саду старовинні волюми, з яких я позичала, що мені було до вподоби.

Був уже пізній підзимок, коли ми остаточно мусіли покинути наш тихий хутір. Чоловікові трапилась праця — й ми спішно зліквідували наше господарство. Але склалось так, що я мусіла виїхати на кілька день пізніше від чоловіка.

Падав перший сніг. В порожніх хатах, дуже позбавлених привичних тіней, було незатишно й сумно. На стракатому дворі вже не було нічого живого: навіть хропливий бульдог перейшов доживати віку до сусідів, а милий котик зник, невідомо куди. В мене лишилась тільки одна непереглянута книжка, яку я мала віднести патерові Маріянові. Як звалась та книга, не вважаючи на всі дальші мої шукання й намагання, я рішуче не можу згадати й по днесь, бо ж в ті дні думки так вирували в голові. Пригадую тільки, що був це старовинний етюд з історії Бенедиктинського ордену. Я переглядала сторінку за сторінкою й, коли вже збиралась припинити читання й іти спати, здибала там наймення, з котрим у мене вязалися памятні згадки. Було це імя ченця Ромуальда, короткий життєпис, який переказував тут невідомий автор. Від першої ж сторінки я забула про втому, свій сум, сон, про все на світі, махом прочитала книжку й майже до самого ранку робила виписки...

Тепер мушу вернути далеко назад.

Було мені років з п'ятнадцять. Напрвесні я приїхала зі школи до маєтку своїх батьків на Великодні Саята. Заблудила в лісі під холодним дощем в легкій суконці, застудилась і тяжко захворіла. Було то вперше, що лікарі прирікли мені швидкий кінець. Та й справді, було мені так кепсько, що я вже без ніякої надії чекала на смерть, без думок, жалю й страху байдужно ставлючись до всього навколо. Єдине, що мене ще драгувало, це — безнастанні відвідини родичів, кривих та подруг. Всі вони знали, що я вельми любила квіти й наносили в мою світлицю повними снопами, котрі потім у великих вазах стояли довкола мого ліжка, переставленого на середину хати, по столиках, табoretах і просто на підлозі. Одного дня, коли мені було особливо погано, я не стерпіла, попрохала винести з покою всі квітки й рішучо нікого до мене не впускати.

І от, як нарешті, лишилась я самітня, то зауважила, що, коли я дрімаю чи буваю напів-притомною, — в моїм покою все ж таки є хтось сторонній. А що все довкола пропливало повз мої змисли дуже невиразно, то я ніяк не могла здати собі справи,

хто був той, що не хотів коритись волі уміраючої й тайком, бо ж мене категорично запевнювано, що в покої нікого нема, — дглядав мене. А прецінь я пізнала: це був мій дядько Евген.

Тим часом я все частіш стала приходити до тьми. Бачила його руки, постать, тільки не чула голосу. І було мені дуже дивно, що дядько — в чорній бенедиктинській рясі, коли ж він ніколи не був ченцем. Але звязло думати мені не щастило, а говорити було важко, то я так і не вияснила собі того подивного факту. Тривало так кілька днів. Мені трохи полегшало й, цілковито опритомнівши, я побачила біля ліжка свого тата.

— Коли ж це стрий Евген вступив у ченці? — спитала я. — Й де ж це він, що я не бачу його сьогодні цілий день?

Батько чогось дуже схвилювався й почав мене запевнювати, що дядько взагалі тут не був, що в ченці він не вступав, що про мою недугу він знає й незабаром, дійсно приїде. А потім з притиском додав, що дядько — зовсім дужий і я не повинна нічим непокоїтись. Потім, коли вже я остаточно одужала, тільки тоді довідалась, що саме в час моєї хвороби дядько був тяжко слабий на чорну віспу.

Одначе, скоро з моєї хати виходили люди, — в ній ураз об'являвся той самий бенедиктинець. Часто він сідав на моє ліжко. В напів дрімоті бачила я, що він молився й благословив мене. І коли я прийшла до стану повної притомності, він подав мені шклянний бокал, в котрому був, як рубін, червоний напій. Не було то ні вино, ні овочевий сік, але ж коли я випила кілька ковтків того напою, я враз заснула дужим, міцним сном. Прокинувшись я перед світом і знову побачила того ченця. Він сидів біля мого столу й перегортав якісь папери. Чи були то мої писання, чи він приніс ті аркушики з собою, я не знала. Але ж я бачила, як він поквалливо перегортав одну картку за другою, складав, знову перегортав, немов би пильно чогось шукаючи. Я чула в собі стільки сили, що підвелась на ліжку й тихо запитала, звернувшись, як зверталась звичайно до стрія:

— Отче, що ти робиш?

Не обертаючи до мене голови, також тихо він відповів:

— Треба знайти... Треба конче знайти...

— Що знайти?... Хто ти? — спитала я, бо ж тепер вже знала напевно, що це — не дядько Евген.

А що його каптур спадав низько на обличчя, то не було можна побачити його рис.

— Та Ромуальд же! — просто відказав чернець. — Не хвилюйся, як бо належу тобі й завжди — біля тебе.

— Тобто, як? — незмінно зривувалась я тим словам, відчувши в них якусь глибоку тайну.

— Ну, от же ж! — з сумом чи терпкістю відповів Ромуальд. — Якже ж ти не знаєш?!.. Треба тільки конче знайти.

Я розхвилювалась страшенно й лягла на подушки. Тоді чернець підвівся, відгорнув на бік папери, підійшов до мого ліжка й перехрестив мене. Мені здавалося знову, що я бачу дядька.

— Живи... й знайдеш сама. Довідаєшся потім про що тепер не знаєш... — були його останні слова.

Про цю видину, черговий лік, папери і т. д. я не сказала рішуче нікому. Навіщо? Все ж одно, я наперед знала, що ні в кого не знайду зрозуміння, бо всі мої родичі дивились на світ надто реально й все те, що в ньому вважалося за аксіом, ніколи б не піддали в сумнів. Безперечно, я почула б у відповідь, що це було лише маріння в наслідок збільшеної температури, явища парамнезії чи гіпнагогії, або якісь інші подібні слова. Але ж, сховавши в собі свою таємницю, я почала всіма способами довідуватись: хто й коли був чернець Ромуальд? Чи були в нас у роді ченці-бенедиктинці з цим найменням? Хто в анналах нашого роду носив таке ім'я?... — Одначе на всі ці й подібні запитання ніде я не знайшла певної відповіді...

І от, тепер, по стільки роках, що я вже й забула згадувати про доброго ченця Ромуальда, десь далеко від рідної землі, в маленькому містечку серед гір я випадково натрапила на стару книжку, в якій було списане життя бенедиктинця Ромуальда. Ченця „невідомого роду“, дуже побожного й взірцевого життя. Ченця-місіонера, що, як говорив той життєпис, пішов проповідувати правдиву віру в Польщу „та інші сусідні словянські країни, на Схід“. Однак, відкіль він узаяся, чи повернув зі Сходу, що взагалі з ним сталось, в записках невідомого автора не було згадки.

Ну, що ж, коли це й був той самий чернець Ромуальд, що поміг мені видужати й сказав: „Знайдеш“, „Довідаєшся“? Коли і як можу я довідатись і що саме знайти?

А мій час тепер так швидко втікав, як гніда вода в тому прудкому потоці під колишнім „нашим“ хутором. Минуло вже зо три роки, як покинула я милу „Джерельну Долину“. Вже кілька разів переїмала місце свого осідку. Та якось прочитала в часописі про смерть старого патера-гвардіяна й згадала тільки тепер про ті бенедиктинські аннали, котрі довелось мені прочитати в останню ніч на „тихому хуторі під чужими зорями“. Добре! Але, де ж мої виписки, що зробила я була тієї ночі?

Здається, я переглянула рішуче кожний шматок, списаний моєю рукою, але ж так і не знайшла тих записок. Аж мене саму взяв сумнів: чи, дійсно, я ті виписки поробила. А як же звалась та книга?... Всі напружування пам'яті так і не привели до бажаного наслідку; немов би я ніколи й не бачила її наголовка! Що-правда, після пережитих контузій, мені траплялось, що з пам'яті остаточно випадав якийсь образ, подія, фраза. А все ж таки я кілька день літерально переболіла цією справою. Але наскочили знову ріжні турботи й іншими вражіннями затулили згадану пригоду.

Україна все ще не мала сили виборсатись з під чужого ярма. По звістках, що тепер приходили відтіль в Європу широким потоком, можна було гадати, що вона виснажена карами та знесилена голодом так, що вже перестає й борсатись. Можна

було припускати, що доведеться й віку звікувати на чужині. А тому було треба впорядити якимсь своє існування на довший час наперед.

В краю, де ми жили, з горячковістю будувались нові й нові доми. Старенькі халупки вважались за „немодерні“ й власники радо квапились їх позбутися, поспішаючи змінити своє селянське життя на мійське, або — принаймні — на передмійське. Ото ж, і пощастило нам придбати собі у власність скромну хатинку за смішно малі гроші й на дуже своєрідних та зручних для нас умовах. Ніхто, крім нас, не зважувався тієї халупки купити, бо ж причина, чому її намагались попередні господарі позбутися, була ще й інша. Тільки аж згодом ми довідались, що господиня рада була б і просто відцуратись її, бож в тій хаті „страшило“. Що саме там було, докладно ми ні від кого не могли довідатись та зрештою, нам те було й байдуже, а тому й на перші в тім напрямі натяки ми відповіли тільки посмішкою. Я була досить при звичаєна, так мовити, мати звязки з ширшим світом, ніж його собі багато людей уявляє, а чоловік, з освіти — природник не вважав за якусь екстраординарність зустріч в житті з явищами, про які ще не викладається в школах.

В мініятурному дворіку, не більшому за середнього розміру світлицю, маючи вже добрий досвід з „Джерельної Долини“ ми умудрилися зробити гарненький квітничок, дарма, що був він — кажучи точно — вісім кроків завдовжки й три завширшки. Щороку на весні садили ми там одну нову троянду, а з „дерев“ — вироста нам лише висока, кучерява нагорі, то з білими запавшими квітками, то з соковитими, червоними, як намистяні, китицями ягідок, — звичайнісенька бузина. Цього ж року мабуть вітер посіяв нам зерно окропу — й поміж квітками випялась рясна, запашна парасолька.

Загалом, було тут затишно, догідно й спокійно. „Страх“ на початку й ніби мав намір чинити нам якісь прикрості й кілька разів чували ми на горіщі виразні кроки, а часами — то й сильне тупотіння. Так провіркою вранці виявлялося, що ніякого безпорядку там ніхто не робив; слідів у поросі не лишав; сіна, купленого для крілика, не розкидав і не вживав. Й ми швидко перестали цікавитись тими шумами, бо ж таки на початку було стільки намагань фізичної праці, що в сні ми могли б не почути й гармат. Але ж згодом, коли вже ми спали не так твердо, стали ми помічати, знов таки в ночі, ніби в сусідньому з відпочивальнею покої хтось повертає когутик електричного освітлення, немов би розсвічуючи лампку. Коли ж ми входили в ту кімнату, там було темно, а виходили — за хвилику знову бренькав когутик. Тоді чоловік прикріпив у дворі люстерко в такім положенні, щоб з ліжниці можна було побачити світло в іншому покої й того, хто те світло розсвічував. Одначе — когутик бренькав, а люстерко нічого не показувало. Ми остаточно перестали на все те зважати — й за якийсь час всі ті таємничі явища помалу зникли. Але за те в день, а частіш — у вечері,

між восьмою та девятою годинами, ми обоє чи то одинцем, чи й разом бачили виразно тінь високого чоловіка в чорній одежі. Швидким кроком та тінь переходила нашим двориком то в один то в другий бік. Бачили того невідомого й деякі наші знайомі, що нас відвідували. Але найцікавіше було те, що його незмінно бачив й присутність сторонньої істоти відчував наш освоєний кріличок Куприянчик, котрий ніяк не боявся людей, кожному йшов до рук і, ставши стовпчиком, уважно обнюхував прихожого. А що крілики — взагалі точні й, так мовити, чималі педанти, то Куприянчик заховувався при певних явищах незмінно однаково. Отож і коли — бувало — ми зауважували, як промайнула знайома нам тінь, то наш Куприянчик біг до неї й ставав на задні лапки так само, як і до кожної реальної особи, що входила до нас у дворик.

Само собою зрозуміло, що ми не мали жадних претенсій до нашого таємничого гостя, котрий нічим нам не шкодив, але ж — видимо — не розпоряджав часом настільки, щоб довше затриматись перед нашими очима. А прецінь в тій тіні часами я вловлювала щось знайоме, хоч і неухвितне для усвідомлення.

І от, вже аж на третій рік нашого перебування в нашій хатинці, на початку літа трапилось таке.

Був соняшний, погідний день. На костельній вежі саме віддзвонили полудень. Я приправила обід і хотіла була вже кликати до столу чоловіка, що писав у другім покою, та згадала, що у нас „в саду“ є зелений окріп. На столі ж стояла тарілка з обібраною таранею, котру чоловік привіз з емігрантської кооперативи, бо ж такі наші люди, хоча б опинились і на безлюдному острові, враз заложать кооперативну крамничку, намалюють на ній національний орнамент з тризубом і почнуть продавати сало й тараню!). До тарані була варена картопля, то ж я й хотіла посипати її закришкою із запашного зілля.

Коли я вийшла в квітничок і схилилась над квітками, побачила з боку, що двором промайнула тінь у чорному. „Наша тінь“ — подумала я з усмішкою й хоч знала, що тінь та вже зникла, одначе підвела голову їй вслід. Поглянула й побачила: за крок від мене, по другий бік штахеток стояв — цілком реальний, свіжий, живий — мій дядько Євген. Усміхався до мене лагідно й своїм звичаєм, як за життя, тер руку об руку. Сиве його волосся сріблом виблискувало на ясному сонці. Акуратна, чиста, немов поперше одягнена реверенда, як і за життя, була застебнута на всі гудзики. На лякових черевиках не було й пошинки.

Я так і залишилася на почіпках, як прикуцнула біля окропу. А тим часом мій милий гість цілком ясно промовив:

— Так ось ми й знову бачимось. Прийшов час, якого я довго чекав. Мушу тобі дещо висвітлити. Це — борг моєї вдячності. Не в моїй силі було його виплатити раніш.

Мені здавалося, ніби якийсь серпанок на мить заступив мені дядькову постать. А коли я провела рукою по очах, то не

побачила ні мого гостя, ні нашого садочка, ні стіни за ним, зарослої диким виноградом. Навколо ж був старий, густий ліс. Вузлуваті віти сходились вгорі над вибоїстим шляхом, що — мов коритар, був прорізаний між стінами столітніх дубів, стовбури яких обросли густим мохом. Підо мною гуркотять великі колеса старовинного повозу, на вікнах якого трусяться шкурятяні заслони. Коні несуть як шалені, а машталірів батіг свистить раз-за-разом. Мій повіз тікає від якоїсь небезпеки. Я вчуваю, як мою істоту охоплює пароксизм безмежного жаху. Бачу побіч себе напівзомлілу стару паню, котра міцно тримається однією рукою в чорній рукавичці за віконну раму коляси, а другою спазматично тисне мене до себе. Я ж, — маленька дівчинка сиджу на споді коляси, на почіпках. Їй добре робить стара пані, бо хоч так скаче по коріннях дерев, ремінні її ресори так бренькають, що я кожної хвили можу вилетіти вікном у ліс. Нас ось-ось доженуть. Тупіт вершників ясно чути впрост за нами. Часами, мов пугою цьвохкають дикі, страховинні вигуки.

І нараз, коли вже страчено всяку надію, з присмерку густої алеї ми вириваємось на світлу полявину. Тут багато селян в полотняних сорочках, шкіряних, жовтих штанах і постолах, з сокирами в руках. Вони рубають ліс. Змучені коні раптом стають, як вкопані й тремтять вкритим білою збитою сметанкою тілом. Машталір, мов півень, вигукує одно тільки слово:

— Розбійни-ки! Розбійни-ки!

Враз за нами влітають і переслідувачі. Вони, видимо, не сподівались, що вскочать в такий гурт озброєних людей, і між ними велике замішання. А селяни з сокирами вже оточили їх зі всіх боків. Уперта, але дуже коротка бійка. Дроворуби перемогли, повязали напасників і всі: розбійники, селяни й ми разом вирушуємо з лісу.

Сонце, що так лагідно припікало в день, вже сідає за синіми лісами, коли наш похід переходить міст над бурхливою річкою, й повільно підводиться на високу, шпильасту гору, на вершечку якої стоїть масивний замок з вежами, цимбурами, вартівницями. Сьогодні мені здається, що з брами, в яку ми вливаємось, мабуть ще виїздили лицарі на перші хрестоносні походи...

Браму відчиняють слуги зі смолоскипами, бо вже поночіє...

За якийсь час я — на середньому дворі, такому, як ті, що їх звали *cour d'armes* де відбувались турніри та вправи озброєних замкових людей — *gents d'armes*. Кам'яними сходами помало сходить в двір сіньор старшого вже віку, одягнений як на портретах італійських нобіле, що можна бачити на образах Джіото, Франческа Франція, Рафаеля, чи інших мистців тієї доби. За сіньором, що неподібний до мого тата ні обличчям, ні постатю хоча я відчуваю, що це — мій батько, — багато панів і пань. Ось і та стара пані в чорній вдовиній сукні та білому квефі, що тримала мене рукою в колясі. Це — моя бабуна.

Тато підходить до мене й бере мене на руки та довго цілує, бо ж я — зовсім мала дівчинка. А я вже забула пережити в лісі

жахи й тепер мене страшенно кортить зблизька подивитись на розбійників. Що-правда, вони страшні й подібні на тих, що я нераз чула про них в оповіданнях. Але ж я бачу довкола силу замкових людей, а тому ні трохи не боюся розбишак. Заклавши руку за спину, я поважно проходжу поза них, проходжу так, як ходжу по саду: зі схованими за спиною руками, щоб усім було видко, що я не торкаюся заборонених рослин.

Один з розбійників спиняє на собі всю мою увагу, Він — не такий, як інші. Високий, поставний, сухий,— він гарно вдягнений й більш виглядає на лицяря, як на розбишаку. Я наближуюсь до нього, щоб придивитись його обличчю. Але він вступив очі в землю, немов би соромиться дитячого погляду. І мені враз стає так його жалі! Вагаюсь хвилину, потім зненацька беру його за руку й тягну на бік. Озброєні слуги дивляться на мене з ласкавістю й не перешкаджають.

— Ти — розбійник? — питаюся я пошепки й оглядаюся, щоб ніхто не почув моєї розмови.

Чоловік здивовано підносить голову й дивиться на мене глибоким поглядом.

— Навіщо ж ти вбиваєш людей? — питаю я далі, не отримавши відповіді на перше питання. — Хіба ж ти не знаєш, що того не можна робити? Це ж — великий, великий гріх! — І я підношу вгору руку, наслідуючи рух нашого капеляна, коли в каплиці він розповідає про страшні гріхи.

Чоловік все ще мовчки дивиться на мене. Але я не спиняюся:

— А може ти — не християнин? — і сама здивована таким припущенням, кладу палець собі на уста.

Незвичайний чоловік якось увесь здригається й починає швидко — швидко говорити до мене. Я не все розумію, що він мені говорить, але ж вловлюю й знайомі мені, або й добре відомі слова. Він — не розбійник, він местник. Він бачив і Гвельфів, і Гібелінів, і католиків, і ріжних людей, але ж він не бачив християн... — Це мені дивно! — Він говорить, що всі, кого він бачив, раз-у-раз чинять кривду, насильство, мучать і вбивають інших людей. І ніхто з них не згадує про гріх... — Але ж, це — явна неправда! І капелян, і монсіньор, що он допіру вийшов на підвищення серед двору й сідає побіч мого тата на високому кріслі, і бабуня, що сидить там же, — всі вони раз-у-раз говорять часом тяжко зідхаючи, про ріжноманітні гріхи, нікого не вбивають і не мучать... Як жалі, що він ніколи у нас не бував раніш!..

Наша розмова триває досить довго, й ми не слухаємо, що голосно й навперербій розповідають селяни, котрі мені тепер видаються такими, як і ті розбійники з лісу. Але ж, коли мій перший розбишака говорить мені, що його теж зараз будуть мучити й убють, не вважаючи того за ніякий гріх, — я не можу більше стерпіти й що сили тягну його за собою до підвищення.

— Татусю! Милий татусю! — кричу я голосно, спотикаючись і падаючи навколішках на сідках, — не вбивайте й не мучте його! Він не знав, що бути розбійником—гріх! Ніхто йому

про це не казав. І він не бачив ще християн. Але я йому тепер усе розповіла, і він більше ніколи не буде.. Аджеж правда?— звертаюсь я до нового приятеля. — Стань навколішки й зложи руки от так! — і для певности показую йому щераз, як це роблю сама, коли стаю до молитви. Він робить, як я йому наказую, а я прошу: — Тату... Не треба його вбивати! Подаруйте його живого мені! — й починаю плакати.

Тоті підводиться єпископ і, повернувшись до мого тата, накриває полою свого плаща голову „мойому“ розбійникові.

— Устами дитини говорить суд Божий. По давніх законах, коли чиста дівчина просить за злочинця... — він говорить далі про закон, про Святу Церков, про *Virgo Maxima* в Римі, а потім звертається до мене:

— Але ж спочатку ти даси його мені? Правда, Ізото?.. Я бо мушу його навчити, що можна робити, а чого не можна. А потім я його поверну тобі. Добре? — і гладить мене по щоках.

Я вхопила монсіньорову руку, повернула її й поцілувала не в єпископський перстень, мовляв, не офіційно, а в долоню, як цілую татову руку, коли він зробить мені велику приємність. Потім зірвалась на ноги й, плещучи в долоні, кинулась до свого вратованого приятеля. А він все ще стояв навколішках і в його зажурених очах блищали сльози.

Тато сказав (але я знаю: жартобливо):— *Sufficit.* (Досить.) — Коли вже тут судять без мене, то — зрештою — здається, мені нема що тут робити.

Єпископ вклонився й поклав руку на рамя увільненому. Й немов усміхнувся в сьайві смолоскипі ввеликий аметист його перстень.

— Як тебе звати? — спитав розбійника.

— Раймонд, — ледве чутно, зломаним голосом промовив той. І зненацька підвів голову: — Я свідомий того, що не смію прохати — виразно й помало проказав далі Раймонд, — але ж, як ви подарували мені життя, то прошу я у вас ласки досконалої: дозвольте мені хоч інколи, хоч здалека бачити цю дитину. — І тепер уже без моїх підказувань він звів до гори руки.

— А, якже ж?.. втрутилась я й замовкла, опам'ятавшись, що перериваю мову дорослих.

Тимчасом єпископ уже відповідав:

— Звичайно, ти бачитимеш Ізоту, бо ж це вона..

Але кінець речення губиться десь далеко — далеко. Немов би все, що я бачу, відсунулось кудись в просторинь, мов таке в імлі... І тепер я вже бачу невеликий із склепінням покій. Білі стіни, небарвлена, чиста, мов костяна підлога з вузьким килимком, ліжко, стіл з паперами, полиця з книгами. На стіні, під самою стелею — чорний круцифікс і чорні образи. На другому, дубовому столі лежить велика книга. На її темній палятурці зі шкіри витиснений золотом хрест у крузі. Довкола хреста й по кругу — золоті, витерті від часу літери...

Крізь велике, розчинене, але химерно загразоване вікно видно цвітучий сад. В ньому співають і щебечуть різні пташки.

Пахне помаранчевим квітом. А біля вікна, притулившись чолом до ґрат, в глибокій задумі стоїть Раймондо. На ньому — чорна бенедиктинська ряса й чорний скапулір. Я дивлюсь на нього і ясно знаю, що тепер він зветься „п'єтер Ромуальд“.

І я там ясно пізнаю того ченця Ромуальда, що бачила його в своїй кімнатці, коли була хвора, повернувшись з дівочої школи до нашого колишнього маєтку на Україні...

Це видовище мене страшенно хвилює. Я знаю, що він мене не бачить, але я хочу кинутись до нього, та нагло мені заточується голова так, що я на хвилинку мушу заплющити очі. А, коли я їх розплющую, — мов картку в книзі перегорнено, й на ній — новий образ.

Інший pokій, великий, світлий. Стіни потягнені візирнчатого тканиною. Майже по середині — велике ліжко. Довкола на стільчиках, столиках і на підлозі — сила квітів у великих вазах. На ліжку — хвора дівчина, років на 15—16. Це — Ізота. Всьо її пече вогнем, вона маячить, голосно гомонючи незв'язаними внутрішнім зв'язком словами. Саме з покою виходить старенька бабуся, одягнена, як тоді в лісі та на *coug d'armes*, — у все чорне і вдовиний білий чепець. Вона така ветха, що вже сама не може пересуватись, а тому її веде черниця. Важка запона хвилясто спадає за нами, а в кімнаті біля Ізоти лишаються дві мовчазні істоти: той самий чернець Ромуальд та велика, синя папуга — подарунок Ромуальдового абата, — „рідкий птах з Островів“, привезений з далеких, малознаних країн. Ізота безмірно любить цього втішного птаха, свого „Джіані“, котрий також цілковито відданий їй. Він годинами сидить на її ліжку, перебирає своїм твердим дзьобом її волосся, тихенько одзивається до неї або наспівує, мов коліскової.

В цій хвилині Джіані сидить на покраї столу, за яким пише Ромуальд. Чернець закінчує великий аркуш, списаний дрібним письмом, і відкладає його на купку вже написаних. Переводить погляд на водяний годинник, підводиться й підходить до ліжка хорої. Якийсь час дивиться на неї уважно й сумно потім переводить очі на великий образ Мадонни й бере з маленького столика, що біля ліжка, кришталевий пугар — бокал. З маленького слоїка ллє, уважно рахуючи краплини ліку, а потім доливає червоною, як рубін, тектиною. Схиляється над ліжком і обережно та повільно напуває немічну.

Тимчасом Джіані тихенько, своїм звичаєм — бокує кілька разів по столу, затримуються над списаними аркушами й водить по них дзьобом, неначе вичитуючи письмо. А потім зненацька хапає в дзьоб кілька аркушів і вилітає з ними вікном...

Ромуальд не помічає того, бо дивиться на Ізоту, котра розтулює очі й опритомнілим поглядом вдивляється в ченця.

Але ж я розумію, що Джіані зробив велику шкоду. Я вся рвусь, як це буває в зморі, напружую всі сили, що б крикнути й простягаю руки...

— Ти мене кликала? А що там? — питає чоловік, виходячи в дворик з пером в руках. — Я гадав, що тобі щось трапилось, що ти так сильно закричала, аж — бачу — що ти там ловиш метеликів! — жартує він, показуючи на мої все ще простягнені над квітками руки. — Чи ж не час нам обідати?..

Прибираючи по обіді посуд, думаю про видину.

Яка вона була яскрава й реальна! Згадую про колишню неміч, про рубіновий лік, стільки разів уже бачений у моїх візіях, й знову намагаюсь пригадати, як же звалась — Боже! та книга, що колись позичав мені з кляшторної бібліотеки гвардіян Маріян? Ну, й треба ж було, щоб все, звязане з тією книгою так рішучо випало з моєї пам'яті!!!

Що — правда, тепер я знаю, коли не все, то дуже багато. А все ж таки хотілося б довідатись докладніше про життя ченця Ромуальда, що ходив місіонарем в Польщу „та інші країни на Схід“. Бо ж тепер для мене нема сумніву, що колись у моєму житті він відіграв певну й значну роль, як дядько Євген відіграв її знову ще так недавно...

Довший час ми потім не бачили в нашій оселі „нашої тіни“, котру тепер я дуже полюбила. Але незадовго по зяві, коли я ще жила під її вражінням, прийшов з України рекомендаційний лист. В листі була дуже гарна фотографія дядька Євгена. На любому обличчі — той самий лагідний, але з ноткою докору, вираз, як тоді, коли я вирішила буда припинити розпочатий переклад святої книги, позбавленої однієї сторінки. Крім того, на світлині впало в око, що на реверенді білою плямкою блищить срібний значок Римської Академії. І тепер пригадую собі ясно, що з цим самим значком на тім самім місці причепленим я й бачила стрийка, як він розмовляв зі мною через штахетки нашого квітничка. На звороті картки звичайний в таких випадках напис: зазначення, кому „на спомин“ посилається фотографію й дата: року Божого 1915, — 2-го червня.

Замислююсь над цією датою. Це ж час, коли я сама була, чи — певніше — часто була в К... й бачилась з живим ще тоді дядьком. Чому ж він не віддав мені тієї світлини просто в руки? Нарешті, неначе щось розвиднюється мені, коли починаю вираховувати: так, остання з ним зустріч у нашому садочку, як я рвала окріп, мала місце саме 2-го червня, але ж рівно на 10 років пізніше. Очевидно, це має якесь значіння, мені незрозуміле, так само, як не зрозуміло мені, хто міг післати дядькову фотографію, коли ж я вже кілька літ не маю ніякого звязку з Україною, де не лишивсь ніхто з людей, мені близьких...

Гнет і переслідування рідного слова повинен кожний християнин уважати за те саме, що виривання собі язика (о. Ф. Шпіраго).
